

Євгенія Карпіловська

Давньокиївська (давньоруська) спадщина в українській мові:
содухи, содухи спустіти

В українській мові стикаємося з універбами, тобто результатами об'єднання в слово складників словосполуки або частини речення з втраченою їхнього значення, на базі застарілих сполук відмінкових форм іменників з прийменниками. Наприклад, у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка (1907-1909), а у творах художньої літератури (зокрема у творах Пантелеймона Куліша) ще раніше засвідчено слово *содухи* в значенні «смерть, кінець» та фразеологізм із ним *содухи спустіти* «померти, сконати» (СГ IV: 164). Лише ті, хто добре знає службу Божу в православній церкві впізнає тут перші слова заупокійної молитви про новопреставлених у версії церковнослов'янською мовою: *Со духи праведных скончавшихся душу раба Твоего, Спасе, упокой* зі старою формою орудного відмінка множини *духи* іменника чоловічого роду *дух* у сполученні з прийменником *со* (пор. також *со товарищи, со отці*), що прийшла до церковнослов'янської мови з конфесійних перекладів давньокиївського (давньоруського) періоду історичного розвитку української мови. У перекладі сучасною українською мовою цей зачин звучить уже так: *З духами спочилих праведників душу раба Твого, Спасе, упокой* і пор. з російським переказом цього зачину *со святыми упокой*, де цікава для нас сполука взагалі зникла.

На спрощення колишньої кільकाслівної основи та затемнення внутрішньої форми слова *содухи* вказує не лише переміщення наголосу на перший склад слова – колишній прийменник, а й форма однини *содуха*, засвідчена в «Словнику української мови» в 11 томах: *содухи, -ів, мн. (одн. содуха, -и, ж.), розм., заст.* Кінець, загибель. [Бекер:] *Де він, той катюга?* .. [Вітлінг:] *Ось нехай тільки вловимо, буде йому содуха* (Л. Укр., IV, 1954, 244) (СУМ IX: 437). У такій формі це слово вжила Леся Українка в перекладі драми німецького письменника Гергарта Гауптмана (1862-1946) «Ткачі» (1892), який вона здійснила в 1899-1900 роках. Прикметно, що в достатньо показовому за своїми джерелами (від 1816 до 2022 року) та обсягом вміщеного лексичного матеріалу (130 тис. текстів різних жанрів близько 30 тис. авторів) Генеральному регіонально анотованому корпусі української мови (ГРАК) не виявилось жодного прикладу зі словами *содухи, содуха* або із фразеологізмом *содухи спустіти*.

Отже, універб, засвідчений у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка ще в упізнаваній формі прийменниково-іменникової сполуки, паралельно функціонував у вже остаточно лексикалізованій формі, у якій флексія **-и** орудного відмінка множини

іменника *дух* сприймалася вже як флексія називного відмінка множини **-и**. Історія лексикалізації сполуки *со духи* є ще одним доказом ролі семантики в збереженні форми слова.